

Kalemname

e-ISSN: 2651-3595

Temmuz-Aralık /June-December 2020, 5 (10): 472-496

İlmî ve İçtimâî Şahsiyetiyle Son Dönem Osmanlı Müderrislerinden Vildan Fâik Bey*

Mustafa Murat Batman

Arş. Gör. Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü

Tefsir Anabilim Dalı

Research Assistant University of Kırıkkale Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsir,
Kırıkkale, Turkey

m.murat05@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5273-6771

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 02.12. 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 21.12.2020

Yayın Tarihi / Published: 23. 12..2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Aralık /June-December

Cilt / Volume: 5 Sayı /Issue: 10; **Sayfa / Pages:** 472-496.

---

* Bu makale, bazı değişiklikler yapılarak yazarın Osmanlı Modern Dönem Tefsir Usûlü Örneği: Debreli Vildan Faik Bey (1853-1925) Ve El-Multeķaķ Fî Usûli't-Tefsîr Adlı Eseri isimli yüksek lisans çalışmasından üretilmiştir.

Atıf / Cite as: Batman, Mustafa Murat. "İlmî ve İçtimâî Şahsiyetiyle Son Dönem Osmanlı Müderrislerinden Vildan Fâik Bey". Kalemname 5 / 10 (Temmuz-Aralık 2020): 472-496.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Kırıkkale, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kalemname>

Öz

Debreli Vildan Fâik Bey, (1853-1925) Osmanlı'nın siyasi, kültürel ve ilmî açıdan devrim niteliğinde değişim ve hareketlenmelerin olduğu bir dönemde yaşamış ilim adamlarından biridir. Müellif, gerek ilmî şahsiyeti gerekse içtimâî yönüyle yıkılmaya yüz tutmuş 600 yıllık bir devletin son dönemlerinde önemli görevler üstlenmiştir. Özellikle üst düzey medreselerdeki görevi ve padişah huzurunda yapılan tefsir sohbetlerinin adı olan huzur derslerindeki vazifeleri, kendisinin ilmiye teşkilatındaki değerine dair öne çıkan örneklerdendir. Bu araştırma, eğitim hayatını ailesiyle birlikte göç etmek zorunda kaldığı İstanbul'da tamamlayan müellifin ilmî ve içtimâî şahsiyetini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda müellifin eğitim hayatı mercek altına alınırken sadece bilgi paylaşımıyla yetinilmemekte, ayrıca İslam medeniyetinin yüzlerce yıllık geleneğinden tevarüs edilen dönemin klasik medrese bünyesindeki eğitim anlayışı da dikkate alınmaktadır. Benzer yaklaşım Vildan Fâik Bey'in ilmî şahsiyeti incelenirken de benimsenmiştir. Bu kapsamda müellifin medrese bünyesinde yerine getirdiği vazifeler, Osmanlı'nın modern dönem ilmiye teşkilatı açısından incelenmektedir. Dolayısıyla medeniyet tarihinde kalıcı bir iz bırakan Osmanlı İmparatorluğunun ilmiye teşkilatı da

---

* Bu makale, bazı değişiklikler yapılarak yazarın Osmanlı Modern Dönem Tefsir Usûlü Örneği: Debreli Vildan Faik Bey (1853-1925) Ve El-Multekâfî Fî Usûli't-Tefsîr Adlı Eseri isimli yüksek lisans çalışmasından üretilmiştir.

müellif özelinde değerlendirilmektedir. Ayrıca makalede Vildan Fâik Bey'in ilmî şahsiyetinin yanı sıra siyasi ve sosyal yönü de ele alınmaktadır. Bu kapsamda üstlendiği içtimâî görevler ve devlette yaşanan siyasi dönüm noktalarındaki konumu mercek altına alınmaktadır. Özellikle ilmiye teşkilatında yaşanan bürokratik değişiklerden etkilenmesi farklı açılardan değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İlmiye Teşkilatı, Medrese, Huzur Dersi, Vildan Fâik.

Vildan Fâik Bey, One of the Late Ottoman Mudarris with His Scientific and Social Personality

Abstract:

Debreli Vildan Fâik Bey (1853-1925) was one of the scientists who lived during a period of revolutionary changes and movements in the political, cultural and scientific aspects of the Ottoman Empire. He undertook important tasks in the last periods of a 600-year-old state that was facing destruction both in terms of its scientific personality and in terms of his social features. Especially his duties in high-level madrasas and in Huzur Dersleri (lessons in the presence of sultan), which are the name of Tafsir conversations, are prominent examples of his value in the organization of science. This research aims to reveal the scientific and social personality of the author, who completed his educational life in Istanbul, where he was forced to emigrate with his family. In this context, it is taken into account of that the educational life of the author is not only satisfied with the exchange of information, but also the understanding of education within the classical Madrasa of the period, which was tevarus from the hundreds of years of tradition of Islamic civilization. A similar approach was adopted when examining the scientific personality of Vildan Fâik Bey. In this context, the duties performed by the Vildan Fâik Bey within the madrasa are examined from the point of view of the modern İlmiye Organization of the Ottoman Empire. Therefore, the İlmiye Organization of the Ottoman Empire, which left a permanent mark on the history of civilization, is also evaluated in the life of Vildan Fâik Bey. Vildan Fâik Bey's scientific personality as well as his political and social aspect are discussed. In this context, the social

duties he undertook and his position at the political turning points in the state are examined closer. In particular, the impact of bureaucratic changes in the Ilmiye Organization is evaluated from different points of view.

Key Words: Ottoman, Ilmiye Organization, Vildan Fâik, Huzur Dersi, Madrasa.

GİRİŞ

Debreli Vildan Fâik Bey, lakabını doğum yeri olan Arnavutluk'un sancağı olan, Debre vilayetinden alır. Arnavutluk, müellifin doğduğu tarih olan 1853'de Osmanlı imparatorluk hudutları içerisinde yer almaktadır. Vildan Fâik Bey'in doğum yeri ile ilgili olarak kaynaklarda hiçbir ihtilaf bulunmamaktadır. Arnavutluk'un Debre sancağına bağlı Rakalar kazasının Perseniçe köyünde 1853 yılında dünyaya gelmiştir. Vildan Fâik, doğduğu köyün Debre sancağına bağlı olması münasebetiyle nisbesini "Debrevî" olarak vermektedir.¹ Babası aynı köyde ziraatla uğraşarak geçinmeye çalışan Abdüsselam/İsmail Ağa², annesi ise Zülfiye Hanım'dır. Ayrıca müellif, kendisini Vildan Fâik b. İslam ed-Debrevî adıyla tanıtmaktadır.³ İstanbul Üniversitesi eski öğretim üyelerinden merhum Ebul'ulâ Mardin, Vildan Fâik Bey'in uzun yıllar Üsküdar'da oturmasından dolayı Üsküdarlı Vildan Fâik Bey olarak da meşhur olduğunu zikretmektedir.⁴

Vildan Fâik Bey'in eğitim hayatının sekiz yaşında iken ailesi ile birlikte İstanbul'a taşınmasıyla başladığı anlaşılmaktadır. Sadece eğitim maksadıyla değil, son zamanlarda da alevlenmeye başlayan ırkçı hareketler sebebiyle Müslüman nüfus için yaşanamaz bir hale gelen ve gündün güne çete olaylarıyla kaynayan Rumeli topraklarının içler acısı hali, müellifin ailesi ile birlikte İstanbul'a taşınmasının nedeni olarak da düşünülebilir. Söz konusu karışıklardan dolayı İstanbul'un gün geçtikçe gerileyen Osmanlı toprakları içerisinde dönemin en fazla göç alan yeri haline geldiği bilinmektedir.⁵

---

¹ Mustafa Özel, "Debreli Vildan Faik ve el-Multeķaķ fi Usûli't- Tefsir", *İslâmiyât* 2/4, (Ekim 1999), 223.

² Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulaması*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1981), IV/ 493.

³Debreli Vildan Faik, *el-Multeķaķ fi usûli't-Tefsir*, (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi, 126), 1a.

⁴ Ebul'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, (İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yay.,1951), 2/140, 3/828.

⁵ Halil İnalçık , *Kısa Türkiye Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yay., 2012), 116.

Vildan Fâik Bey, ilk eğitimine 1861'de Üsküdar Valide-i Atik Medresesinde müderrislik yapan Hoca Yahya Efendi'nin yanında başlamıştır.⁶ Temel eğitiminden sonra Osmanlı'da eğitim sisteminin omurgasını oluşturan medrese eğitimini, Üsküdar semtindeki Fıstıklı Mektebi muallimi Selimiye Camii Başımamı dönemin meşhur hâfızlarından Ispartalı Hoca Hafız Sabri Efendi'den almıştır. Ardından 1865 yılında Kur'ân'ı ezberlemiş ve 1867 tarihinde on dört yaşlarında İlm-i Vücûh'tan, Kırâât-i Seb' a ve Aşere'yi bitirmiştir. Daha sonra Üsküdarlı mucîz dersiamlardan ⁷ Alâiyyeli (Alanya) Kara Mustafa Efendi'nin (1304/1887) ders halkasına katılmak suretiyle burada on dokuz sene eğitim almıştır.⁸

Tanzimat sonrası modern dönemde yaşamış olmasına rağmen müellifin klasik medrese eğitimi aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu eğitim sisteminde sınıf ya da düzey geçme değil, ders geçme esastır. Hoca merkezli bu sistemde talebeler, başından beri bir hiyerarşiye tabidir ve her mertebede okutulan farklı metinler, hoca gözetiminde tedris edilmektedir. Bu eğitim sistemi, hiç şüphesiz derin tecrübelerin ürünüdür. Bu nedenle çağdaş araştırmacıların, söz konusu tecrübeyi derinlemesine incelemeden bu dönemle ilgili doğru bir tasavvura ulaşamayacağını da belirtmek isteriz. ⁹

Fakat Vildan Fâik Bey'in yaşadığı Tanzimat sonrası modern Osmanlı asrı, bu geleneğin yozlaşmaya yüz tuttuğu ve eğitimde düalist bir yapının var olduğu dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu her alanda olduğu gibi eğitimde de batı dünyasının üstünlüğünü kabul etmiş ve Tanzimat'la birlikte batı tipi yarı seküler modern bir eğitim sisteminin kuruluşuna sahne olmuştur. Zira Sultan Abdülmecid, 1845 yılında yayımladığı bir fermanla ülkenin maddi ve kültürel gelişimi için artık daha modern okulların açılması gerektiğini

---

⁶ Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, (Ankara, Ankara Okulu Yay., 2015), 160-161; Cüneyt Sapanca, *Osmanlılarda Tefsir Usulü Çalışmaları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 64-67; Arzu Güldöşüren, "Vildan Fâik Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), XLIII/108.

⁷ "Dersiam" , medreselerde öğrencilere ders veren hocalar için kullanılan ilmiye sınıfı tabiridir. Dersiamlardan icazet verme yetkisi olanlara ise "mucîz dersîâm" denilmektedir. Bkz. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: MEB, 1971), III/ 427.

⁸ Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III/ 140; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV/ 493; Güldöşüren, "Vildan Faik Efendi," XLIII/ 108.

⁹ Düccane Cündioğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi*, (İstanbul:Kapı Yay., 2012), 104.

duyurmuştu.¹⁰ Devlet, artık hızlı bir şekilde sanayileşen ve küreselleşen dünyada, ihtiyacı olan modern bürokratları yetiştirmek için tebaasının dini hassasiyetlerini o kadar da dikkate almayan seküler bir eğitim sistemine geçmeye başlamıştı. Yani ulema ve medrese sınıfının yanında, laik bir eğitimin nüvesi olan ve yaklaşık bir yüzyıl sonra müellifin yaşadığı çağda da ciddi bir şekilde varlığını hissettiren, bürokratik yeni bir sınıf oluşturuluyordu.¹¹ Fakat eğitimde planlanan bu modern geçişin bir bütün olarak gerçekleşebilmesi mümkün değildi. Zira modern eğitim ile beraber, medrese düzeyinde şekillenen klasik sistem de varlığını korumaya devam ediyordu. Bu geleneksel sistem, Evkaf Nezareti bünyesinde iken yeni açılan modern okullar, idari olarak 1857’de bakanlık statüsünde kurulan Maarif-i Umûmiye Nezareti kontrolündeydi.¹² Böylece ülkede imparatorluğun sona erişine kadar varlığını sürdürecektir olan iki ayrı eğitim felsefesini ve dünya görüşünü temsil eden bir eğitim sisteminin temelleri atılmıştı. İşte Vildan Fâik Bey, bir nevi eğitim sistemi karmaşasının yaşandığı böyle bir dönemde İstanbul’da yaşamış ve bütün öğrenim hayatını yine İstanbul’da tamamlamıştır. Bu bağlamda müellifin geleneksel Osmanlı eğitim sisteminin bir ürünü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Osmanlı Devletinde medrese bünyesinde oluşan klasik eğitim sisteminde okutulan dersler, aşamalı olarak bir bütünlük arz ediyordu. Talebe, tecvit, hafızlık ve kıraat ilmîyle eğitime başlardı. Alet ilmî diye adlandırılan dil eğitimi, mantık, adap, kelam, fıkıh usulü, hadis usulü ile devam eder ve nihayet tefsir ilmî ile medrese eğitimi son bulurdu.¹³ Bu sistemde, süreç içerisinde içerikle ilgili değişiklikler vuku bulsa bile mütemadiyen kapsam aynı kalıyordu.

---

¹⁰ 3 Kasım 1839’da okunan Tanzimat Fermanı, (Gülhane Hatt-ı Şerif-î) Türk tarihinde ilk demokratik adım sayılmaktadır. Gülhane Parkı’nda okunması nedeniyle Gülhane Hatt-ı Şerifi veya Tanzimat-ı Hayriye olarak da anılır. Bu fermanla devlet adeta kendisini yenilemesi gerektiğini itiraf etmektedir. Özellikle meşrutî yönetim yanlısı aydınların baskıları, yapılan ıslahatların kalıcı olması fikri ve Fransız İhtilâli ile ülkeye giren milliyetçilik fikirlerinin olumsuz etkilerinden kurtulmak amacı ile ilan edilmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık , *Tanzimat - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul: İş Bankası Yay., 2011).

¹¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: Timaş Yay.,1983), 211.

¹² Cemil Öztürk, “Osmanlılar-Eğitim Kurumları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), XXXIII/ 565.

¹³ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, (İstanbul: İz Yay., 1997), I/ 70; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1973), 112.

Üsküdar Valide-i Atik Medresesi'nde eğitimine başlayan Vildan Fâik Bey'in yukarıda kısaca değindiğimiz klasik Osmanlı medrese eğitim sisteminin içeriğinden yoksun olması mümkün değildir. Zira modern reformlarla birlikte geleneksel yapısını muhafaza eden medrese kültürü bünyesindeki yirmi küsur yıllık talebelik hayatı sonunda elde edilen icazetnameler ve müellifin Osmanlı İlmiye Teşkilatındaki yüksek mevki buyu teyit eder niteliktedir

1. İLMİ ŞAHSİYETİ

1.1. Osmanlı İlmiye Teşkilatındaki Yeri

Vildan Fâik Bey, Osmanlı modern döneminde yaşamış ama geleneğin temsilcisi olan bir müderristir. Onun ilmî şahsiyetini yeterince ortaya koyabilmek için öncelikle yaşadığı çağda müderris olmanın değerini ve medrese bünyesinde yaptığı görevlerin, elde ettiği unvanların ne anlama geldiğini değerlendirmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde eğitim sisteminin omurgasını medreseler oluşturmaktadır. Devletin kuruluş yıllarından itibaren medreseler, devlet elitinin, memurların, müderrislerin yetişmesinde, müftü ve kadı ihtiyacının giderilmesinde en önemli yapıdır. Bu kurum, Fatih'in kurduğu Sahn-ı Semân medresesinde olgunlaşarak Sultan Süleyman'ın tesis ettiği Süleymaniye medresesi ile zirveye çıkmıştır. Süleymaniye medresesi ile geliştirilen yeni sistem, bazı güncellemelerle beraber imparatorluğun çöküşüne kadar varlığını korumuştur. Bu sistem, ortaokul düzeyinden başlayıp lisansüstü eğitimi de kapsayan birbirinin devamı niteliğindeki bir yapıya sahipti.¹⁴ Türkiye'de her ne kadar XVII. yy'den itibaren bir takım reformlar uygulansa da, sistemin bütünlüğü, 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin medreselerin kapatılmasına dair aldığı karara kadar kapsam olarak değişikliğe uğramamıştır.¹⁵

¹⁴ Cemil Öztürk, "Osmanlılar-Eğitim Kurumları", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), XXXIII/ 566.

¹⁵ Osmanlı İlmiye Teşkilatı'nda müderrislerin hiyerarşisi hakkında detaylı bilgi için bkz.; Mehmet İpşirli, "Medrese" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), XXVIII/ 328-330; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1973), 65.

Debreli Vildan Fâik Bey, ilk olarak 1882 yılında Üsküdar Valide Camii'nde ders vermeye başlasa da bunun gayri resmi bir faaliyet olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü buradaki görevi, on dokuz yıl süren talebelik hayatının ardından ufak bir tecrübeden ibarettir. Ayrıca ilmiye sınıfı mensubiyeti için icazetname, devlet tarafından yeterli görülmemektedir. İlmiye teşkilatında Hâşiye-i Tecrid medreselerinden başlamak suretiyle devam eden medrese eğitiminin sonunda icazetname alan talebe, bir nevi müderrislik adaylığı da denilebilecek mülâzemet defterine kaydolduktan sonra, danışment sayılırdı. Akabinde gireceği sınavla birlikte hangi bölgede müderrislik yapmak istiyorsa (Anadolu veya Rumeli) o eyaletin kazaskerlik makamı tarafından ilmiye sınıfının başlangıç seviyesi sayılan Hâşiye-i Tecrid medreselerine resmi atamayı beklemesi gerekirdi.¹⁶

Vildan Fâik Bey, müderrisliğe İstanbul Ruûs-i Hümayununu, 1886'da kazanarak başlamıştır.¹⁷ 13 Ocak 1886'da, Nazmızâde Medresesi İbtidâ-i Hâriç müderrisliğine tayin edilmek suretiyle, Osmanlı İlmiye Teşkilatı'ndaki ilk görevine adım atmış oldu. Ardından sırasıyla Sâlise-i Arif Efendi Medresesine Hareket-i Hâriç, Hoca Sadettin Efendi Medresesine İbtidâi Dâhil, daha sonra yine aynı medreseye Musile-i Sahn ve Sahn-ı Semân müderrisliği yapmıştır. Ardından İbtidâ-i Altmışlı ve Hareket-i Altmışlı müderrisliği görevlerini sırasıyla önce Mehmed Efendi Medresesinde sonra Cafer Ağa Medresesinde tamamlamıştır. Daha sonra Süleymaniye müderrisliğinin ilk aşaması olan, Musile-i Süleymaniye müderrisliği unvanı ile Hoca Hayreddin Medresesine atanmış, 11 Ağustos 1917 tarihi itibari ile aynı medresede Hamise-i Süleymaniye müderrisliğine kadar yükselmiştir.¹⁸

Vildan Fâik Bey'in tüm bu görevlerin yanı sıra, medrese bünyesinde başka vazifeler yürüttüğünü de biliyoruz. Sultan II. Abdülhamit'in saltanattan uzaklaştırılması ile yönetimi ele alan Meşrutiyet idaresi ve İttihat ve Terakki Hükümeti, 1910 yılında medreselerle ilgili yeni bir düzenleme getirmişti. Şeyhülislam Hayri Efendi ve halefi Musa Kazım Efendi'nin organizasyonunu yaptığı çalışmalar kapsamında yeni komisyonlar, yeni ders programları ve

---

¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilatı*, 224.

¹⁷ Güldöşüren, "Vildan Faik Efendi", XLIII/ 109.

¹⁸ İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, *Sicill-i Ahvâl Dosyaları*, nr. 4-16; Özel, Mustafa, "Debreli Vildan Faik ve el-Multekâf fî Usûli't- Tefsir", 223-226.

medreseler oluşturuldu. Özellikle Şeyhülislam Musa Kazım ve Mustafa Hayri Efendi zamanında ciddi olarak medrese ıslah çalışmaları yapılmıştır. Bu kapsamda İslah-ı Medâris Komisyonu oluşturulup çeşitli nizamnameler hazırlanmış ve geleneksel yapısından tamamen farklı, mektep tarzında yeni program, Darü'l-Hilâfe medreselerinde uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca Medresetü'l-Kudat, Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutabâ (1913), Medresetü'l-Vaizin (1913), Medresetü'l-Mütehassısîn (1914), Medresetü'l-Hattâtîn (1914) bu yeni reformla birlikte kurulan medreselerden bazılarıdır.¹⁹ Ancak I. Dünya Savaşı ve arkasından imparatorluğun tasfiyesi sebebiyle bu reformlar meyvesini verememiştir. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla bütün medreseler, Maarif Vekâlet'ine devredilmiş ve kanunun neşrinden on üç gün sonra da kapatılmıştır.

Vildan Fâik Bey de yapılan düzenlemelerle birlikte, 1910 yılında bu yeni medreselerde görev almıştır. Bu süreçte ilk olarak 14 Haziran 1911 yılında Üsküdar Mihrimah Sultan Dershanesi Müdürlüğüne tayin edilmiştir.²⁰ Yeni düzenleme ile birlikte içerik olarak geleneksel yapısından tamamen farklı yeni programlar, Daru'l-Hilafe medreselerinde okutulabiliyordu. Vildan Fâik Bey 14 Kasım 1914 tarihinde bu medresede de tefsir müderrisliğine atanmıştır. Ayrıca kendisinin bu düzenlemelerle ilgili olarak bir risale kaleme aldığı da bilinmektedir.²¹

Yine aynı dönemlerde medreselerle ilgili olarak yapılan ıslahat çalışmaları kapsamında 1914 yılında Medresetü'l-Mütehassısîn adıyla yeni bir medrese kurulmuştur. Diğer görevlerinin yanı sıra 1915-1916 yılları arasında Vildan Fâik Bey'e, bu medresede İlm-i Nâsîh ve Mensûh müderrisliği de verilmiştir. Nihayet 5 Ağustos 1919 tarihi itibari ile Osmanlı medrese teşkilatında en üst makamı teşkil eden Süleymaniye Medresesi hadis müderrisliğine layık görülmüştür.²² Son olarak yukarıda medreselerin ıslahı ile ilgili kısaca bahsedilen yenilikler çerçevesinde 1913 yılında kurulan Medresetü'l-Vaizîn'de de görev

---

¹⁹ Osmanlı'nın son döneminde yapılan medrese reformları için bkz: Adem Ölmez, "II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme", *Vakıflar Dergisi*, 41, (2014), 127-140.

²⁰ Özel, Mustafa, "Debreli", 224.

²¹ Arzu Güldöşüren, "Bilinmeyen Bir Medrese Islahatı Metni ve Değerlendirilmesi", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 16/31, (2011/2), 201-220.

²² Güldöşüren, "Vildan Faik Efendi, XLIII/ 109; Özel, "Debreli", 224.

almıştır. Burada kısa bir müddet tefsir okutmuş, fakat daha sonra ileride bahsedeceğimiz politik sebeplerden dolayı bu vazifeden azledilmiştir. Bu arada yeni açılan Üsküdar İdadisi, Üsküdar Paşakapısı, Topbaşı Askeri Rüştiyesi ve Koca Mustafa Paşa Askeri Rüştiyesinde Arapça ve Farsça muallimliği de yapmıştır.²³

1.2. Huzur Dersleri Mukarrirliği ve Muhataplığı Görevi

Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı padişahları, ilme ve ilmî ortamlara büyük değer verdiklerinden kendi huzurlarında ulemayı sarayda toplamak suretiyle ilmî toplantılar yapmayı ihmal etmemişlerdir. Osmanlılarda 1759 yılı itibari ile başladığı tahmin edilen ve hilafetin kaldırılışına kadar devam eden Huzur Dersleri geleneği de, bu toplantılardan bir tanesidir. Kaynaklardaki tutarsızlıklar nedeniyle huzur derslerinin başlangıcı ile ilgili olarak net bir tarihten bahsedilememektedir. Bu ders geleneğinin kökleri Osman Gazi (ö. 726/1326) ve Orhan Gazi (ö. 763/1362) dönemine kadar götürülse de²⁴ umumi kanaat olarak 1759 yılı huzur derslerinin ilk örneği olarak kabul edilir. III. Ahmet'in sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, o tarihin meşhur âlimlerinin sarayda toplanması suretiyle, Kur'ân'dan bazı ayetlerin açıklamasını adet haline getirmişti. Bu toplantılara bazen Sultan III. Ahmet'in de şehzade Mustafa ile birlikte katıldığı bilinmektedir.²⁵ Daha sonra tahta geçen III. Mustafa, babasıyla beraber katılıp çok etkilendiği bu âdeti, devam ettirmeyi yeğlemiştir. O tarihten itibaren, ramazan ayında yapılan bu toplantılar bir saray teamülü haline gelmiş, 14 Mart 1924 tarihinde hilafetin ilgasına kadar devam etmiştir.²⁶ Huzur Dersleri istisnai bir durum yaşanmadığı müddetçe sarayda padişahın huzurunda gerçekleşmiştir. Tarih boyunca (165 yıl) huzur dersleri geleneğinin toplantı mekânı ve derse katılan kişi sayısı ya bizzat padişahın veya şeyhülislamın tensibi ile değişikliğe uğramışsa da²⁷ genel teamüller değişmemiştir. Huzur derslerinde dersi takrir eden âlime, "Mukarrir", müzakeresini yapan âlimlere ise Huzur Dersleri tarihinin bidayetinde, "Talib" daha sonra ise "Muhatap"

²³ Güldöşüren, "Vildan Faik Efendi, XLIII/ 109; Özel, "Debreli" , 224.

²⁴ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I/ 861.

²⁵ Öztürk, Osmanlı Tefsir Mirası, 49; İpşirli, Mehmet, "Huzur Dersleri", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), XVIII/ 441.

²⁶ Mardin, Huzur Dersleri, I/ 78; İpşirli, "Huzur Dersleri" XVIII/ 442-443.

²⁷ İpşirli "Huzur Dersleri" XVIII/ 441-444; Uzunçarşılı, Osmanlı İlimiye Teşkilatı, 224.

denilmiştir. Önceleri bir mukarrir ve beş muhatapla başlayan bu tefsir toplantılarındaki katılımcı sayısında sonraları değişiklikler yaşanmıştır.²⁸ İlmî hürriyetin muhafaza edilmeye gayret gösterildiği bu derslerde, mukarrir tarafından bir ayet okunarak onun tefsiri yapılırdı. Daha sonra muhatapların soruları cevaplanır ve böylece ilmî bir muhasebe cereyan ederdi. Derslerde kullanılan en temel ana kaynağın ise Beydâvi tefsiri olduğu bilinmektedir.²⁹

Vildan Fâik Bey, her Ramazan ayında tekrarlanan bu huzur dersleri geleneğine, II. Abdülhamid'in saltanat döneminde zamanın şeyhülislamı Hayri Efendi'nin tensibiyle, 1906 yılında dördüncü meclis muhatabı sıfatıyla atanmıştır.³⁰ Sultan Hamit döneminde Huzur-ı Hümayun derslerinin, Yıldız Sarayı'ndaki Çit Kasrı'nda ikindi namazlarından sonra haftada iki gün olmak suretiyle ayda sekiz gün yapıldığını biliyoruz.³¹ Müellif, bu göreve Eylül 1909'da mukarrirliğe yükselineye kadar devam etmiştir. Sultan Hamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte mukarrirliğe yükselmiş olması, yeni kurulan hükümete ya da İttihat ve Terakkiye yakın olma ihtimalini düşündürmekle beraber, huzur dersleri geleneğinde yükselme imkânının bir teamüle bağlı olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca müellifin 1887 yılında oruç ibadeti ile ilgili yazdığı bir eserin girişinde devrin padişahı Sultan Abdülhamit'ten övgü dolu sözlerle bahsetmesi bu konuda önemli bir fikir de vermektedir. Müellifin mukarrirlik yaptığı dönem olan Sultan Mehmed Reşad döneminde de, ders vakitleri Ramazan ayının ilk on gününe alınmış ve mekân olarak yeni bir dönemin işareti olan Dolmabahçe Sarayı'nda Zülvecheyn Sofrasına geçilmiştir.³² Müellifin mukarrirlik görevi, vefatından bir yıl evvel son huzur dersinin yapıldığı 1923'te sona ermiştir.³³ İlmiye

---

²⁸ Osmanlı'da Huzur Dersleri hakkında daha geniş malumat için bkz: Ebul'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, 3 Cilt, (İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yay.,1951).

²⁹ Osmanlı tefsir kültüründe sadece huzur dersleri için değil medreselerde okutulan eserler arasında veya ilmi çalışmalarda Beydavi'nin en başta gelen kaynaklar arasında olduğu görülmektedir. Bu konuda daha geniş malumat için bkz: Mehmet Akif Koç (ed.), *Mahmut Ay, Tefsir El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yay., 2014), 271.

³⁰ Güldöşüren, "Vildan Faik Efendi, XLIII/ 109; Özel, "Debreli", 224; Öztürk, Mustafa, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 49; Mardin, *Huzur Dersleri*, II,III/ 140-141, 828.

³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilatı*, 224.

³² Öztürk, Mustafa, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 49; İpşirli, "Huzur Dersleri", XVIII/ 442-443.

³³ Güldöşüren, "Vildan Faik Efendi, XLIII/ 109.

Salnamesinde ³⁴ huzur dersleri mukarrirliğinden mütevellit dördüncü ve beşinci rütbeden, Osmani ve Mecîdî nişanlarını elde ettiği belirtilmektedir.³⁵ Huzur Derslerinde mukarrirlik görevini yürütürken bir ders esnasında Sultan Mehmet Reşat'ın iltifatlarına mazhar olmuş ve Vildan Fâik Bey de o zamana kadar takrir ettiği derslerden oluşan kitabını padişaha takdim etmiştir.³⁶

Yukarıda da anlatıldığı gibi Osmanlı İlmiye Teşkilatı'nda önemli bir vasıf olan huzur dersleri muhatap veya mukarrirliği görevi, Vildan Fâik Bey'in medrese kültürü içerisinde değeri ve ilmî şahsiyeti hakkında önemli ipuçları vermektedir. Zira Huzur-ı Hümâyunda icra edilen böyle bir vazife, her ilmiye sınıfı mensubunun gıpta ettiği ve hedeflediği bir makamdır. Bu konu ile ilgili olarak Ebu'l Ulâ Mardin'in hazırladığı Huzur Dersleri adlı kapsamlı çalışmasında, mukarrir ve muhatap seçilecek kişinin vasıflarına ve atama kriteri olarak padişah onayının gerekmesi gibi kriterlere bakıldığında, Vildan Fâik Bey'in teşkilat içerisindeki kıymeti ve bu makamın değeri daha net bir şekilde anlaşılacaktır.³⁷

Müellifin mukarrirlik görevini yaptığı dönemde, derslere şehzade ve bazı devlet erkânının zorunlu olarak katılmaları da teamül haline getirilmiştir. Fakat yıllar geçtikçe Huzur Derslerine verilen değer artsa da, derslerin keyfiyetine dair başarısız bir gidişattan söz edilebilir. Müellifin çağdaşı olmasının yanı sıra, mukarrirlik yaptığı dönemde kendisi de saray Mabeyn Baş Kâtibi sıfatıyla derslere katılan Halit Ziya Uşaklıgil'in hatıratında bu konuya şöyle değinilmektedir:

“Saray Ramazanının başlıca hususiyeti, Huzur Dersleri idi, bunların ne olabileceğini tahmin etmek mümkün değildi... İlk defa bu derslerde hazır bulununca, diyanetle hikmetin bir memzucesini dinlemekle zevk-yâp olacağıma emim idim... Heyhat ne müthiş bir hayal

---

³⁴İlmiye Salnâmesi, meşihat makamı tarafından İstanbul'da 1916 yılında yayımlanmıştır. Çıkarılma gayesi meşihat makamı ve buna bağlı olan birimleri tanıtmak ve faaliyetleri hakkında bilgi vermektir.

³⁵Ahmet Refik Altınay, İlmiye Salnâmesi, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1916), 175.

³⁶ Söz konusu kitap, müellifin Huzur Derslerindeki dört dersin takririni içeren el-Mevâzu'l-Hisân, adlı risalesidir. Debreli, Vildan Faik, el-Mevâzinu'l-Hisân, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1911); Arzu Güldöşüren, “Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Âlim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi”, MÜFD, 48, (Haziran 2015), 124.

³⁷ Mardin, Huzur Dersleri, I, 78.

kırıklığına uğradım ve bütün Ramazanlarda ne acı bir esef duydum... Ben beklerdim ki mukarrir, Kur'ân'ın metninden ayrılmayarak falan ayetten ilham alarak hitabetlerde bulunsunlar; buna mukabil onlar, hep tefsirlerin izahına sığmayan teşrihatını esas tutuyorlardı."³⁸

Söz konusu hatıratta bu konuyla ilgili olan malumat daha uzunken tarafımızdan kısaltılarak aktarılmıştır. Ayrıca aynı eserde Uşaklıgil, Vildan Fâik Bey'i sevimli, iyi hitabeti olan biri olarak tarif etmiştir. Fakat müellifle ilgili bu güzel intibaı, Vildan Fâik Bey'in İslam'da resmin haram olduğuna dair görüşlerini beyan etmesiyle kaybolmuştur.³⁹ Bir edebiyatçı olan Uşaklıgil'den elbette İslami İlimlerde haklı bir şöhret kazanmış ilmiye sınıfı mensuplarını, tefsir literatürü açısından eleştirmesi beklenemez. Fakat kendisinin bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, dersi takrir eden ve müzakere eden âlimlerin kendi aralarında, 'Ulum-i İslamiyye' ve bilhassa tefsir ilmî ile ilgili gramatik tahlillere ve teknik ayrıntılara fazlasıyla yer vermeleri, dersi dinleyenlerde bıkkınlık ve hayal kırıklığına sebep olmuştur.

Bu durumun, sadece müellifin Huzur Derslerinde aktif görev aldığı zamanlarda değil, Huzur Dersleri geleneğinin tarihinde farklı zamanlarda da dile getirildiğine dair bilgiler mevcuttur.⁴⁰ Aslında bu geleneğin, medrese sınıfı içerisinde gerçekleşen ilmî toplantılardan ziyade, devlet kademelerinde farklı görevlerdeki insanların ve sosyal anlamda çeşitli seviyedeki şahısların katıldığı bir tür sohbet havası içerisinde gerçekleşen vaaz kültürü olduğu gerçeği dikkate alındığında, bu eleştiriler, makul görülebilir. Aslında bu derslerden, ağır bir ıstılâhî ve ilmî üsluptan ziyade gaza ve cihadı teşvik etmesi, o günün ictimâî, ahlaki ve siyasi sorunlarına çözüm üretmesi beklenmiştir.

Yetmiş bir yıllık ömrünün altmış yılını eğitim, ilim, neşriyat, medrese hayatı ve ilmî vazife ile geçiren Vildan Fâik Bey, 3 Mart 1924'de halifeliğin kaldırılmasıyla beraber tarihe karışan Huzur Derslerindeki görevi de sona erdikten sonra, ömrünün geriye kalan bir yılında herhangi aktif bir vazifede bulunmamıştır. Üç aylık hastalığı sonucunda 12 Zilhicce

³⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, (İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1941), II/ 129-141.

³⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, (İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1941), II/ 129-141.

⁴⁰ Koç, Tefsir El Kitabı, 269; İpşirli, "Huzur Dersleri", XVIII/ 441-443.

1343/4-Temmuz 1925 Cumartesi gecesi Üsküdar'da Hâce Hasna Mahallesi Selvilik Caddesindeki beş numaralı evinde vefat etmiştir.⁴¹ Karacaahmet Mezarlığındaki 8. Adada Turşucuzâde sofasının sağ tarafındaki büyük sofada, kızı Emine Tayyibe Hanım'ın yanına defnedilmiştir.⁴²

1.3. Eserleri

Müellifin tespit edebildiğimiz on yedi eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin tespitinde İSAM'ın veri tabanından, Kültür Bakanlığı yazma eserler dijital arşivinden ve müellifle ilgili kaleme alınan çalışmalardan faydalanılmıştır.

1. *el-Multeķaķ fi usûli't-tefsîr (Tefsir Usûlünden Seçmeler)*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, n. 126, İstanbul, 1914: Debreli Vildan Fâik Bey'in bizzat kendi hattıyla görev yaptığı medresede tefsir usulü dersleri için kaleme aldığı Arapça bir yazma eserdir. Eser, klasik Kur'an ilimlerinin muhtasar bir şekilde özetlendiği 14 konu başlığından oluşmaktadır. Üslup ve yöntem olarak klasik ulûmu'l-Kur'an litaratüründen farklı olmayıp Suyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserinden özetlendiği anlaşılmaktadır. Müellif, eseri bazı bürokratik engellemelerin sonucunda medresedeki görevinden alınmasıyla birlikte tamamlamadan bırakmıştır. Ayrıca son sayfasında da eseri yarım bırakmasının nedeni olarak bu konuyu sitemkar ve sert bir üslupla dile getirmektedir.⁴³ Bu sayfayı çalışmamızın sonunda resim olarak ekledik.

2. *Tefsîr-i Süre-i Kâf*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, n. 129, İstanbul 1886: Kur'an'ı Kerim'in Mushaf tertibine göre ellinci sırasındaki Kâf suresinin

---

⁴¹ *İkdam Gazetesi*, 7 temmuz 1925, nr:10146; Mardin, Huzur Dersleri, II-III/ 140; Ali Yücel Yürük, "Vildan Faik Efendi", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 384; Özel, "Debreli", 224; Güldöşüren, "Vildan Faik Efendi" XLIII/ 109.

⁴² Hümeýra Zerdecî, *Osmanlı Ulemâ Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, (Ankara: TDV Yay., 2008), 304; Yürük, Ali Yücel, "Vildan Faik Efendi", 384.

⁴³ Söz konusu yazma eser hakkında tarafımızdan hazırlanan yüksek lisans tezinde daha detaylı bilgilere ulaşılabilir. Bkz: Mustafa Murat Batman, *Osmanlı Modern Dönem Tefsir Usûlü Örneği: Debreli Vildan Faik Bey (1853-1925) ve El-Multeķaķ Fî Usûli't-Tefsîr Adlı Eseri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

muhtasar bir tefsirinden ibarettir. 1887 yılının Ramazan ayında İstanbul Yeni Camisinde vaaz verirken hazırladığı notlardan meydana getirdiği tahmin edilmektedir.⁴⁴

3. *Terşîhu'l-kalem fî Lâmiyyeti'l-Acem*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1890: Müellifin Arap dili ve edebiyatı alanında kaleme aldığı eserlerindedir. İsfahanlı Tuğrânî'nin *Lâmiyyetü'l-Acem* adıyla bilinen kasidesine yazılan Arapça bir şerhtir.

4. *Tercüme ve İzahlı Ahvâlü'n-nebî*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, n. 628, İstanbul 1921: Bu eser, Aziz Mahmut Hüdai'nin yaratılış, varlık, velâdet, mucize, Muhammedî hakikat, miraç hadisesi gibi konuları kapsayan Arapça risalesinin Hüdai'nin haleflerinden Hüdai Âsitânesi postnişini Mehmet Gülşen Efendi tarafından yapılan Osmanlı Türkçesi tercümesinin şerhidir.

5. *el-Kavlü's-sâbit fî kazâi'l-fevâid*, Matbaa-i Osmâniye, İstanbul 1892: Müellifin fıkıhla ilgili bir kitabıdır. Muhtelif bölümlerden oluşan eser, namazın faziletleri ve kazasıyla ilgili konuları işlemektedir.

6. *Nahviyye, Mâlatiyye, Dînâriyye Makâmelerinin Tercümesi ve Şerhi*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, n. 1393, İstanbul 1892: Bu eser, Harîrî'nin (540/1145) sosyal hayata dair tespit ve eleştirilerin derlendiği *Makalât* adlı eserinden bazı kesitlerin tercüme ve açıklamasını yapmaktadır. Müellifin bu eserini kaleme aldıktan sonra ilgililerin de faydalanabilmesi için Hüdâi Kütüphanesi'ne bağışladığı bilinmektedir.

7. *Risâle fî şerhi'l-hilyeti'n-nebeviyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, n. 35, İstanbul 1894: Müellifin *Hilye-i Şerif* şerhidir. Eserin girişinde kısaca kaleme alınma sebebi ve *Hilye-i Şerif*'in faziletleri aktarıldıktan sonra şerh çalışmasına geçilmektedir.

8. *Esrârü's-savm*, , Ahter Matbaası, İstanbul 1897: Müellifin fıkıhla ilgili olan bu eseri, giriş kısmıyla birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Muhtasar olarak orucun faziletleri, esasları

---

⁴⁴ Mustafa Özel, "Nahl/16 Sûresinin 90. Ayetinin Tefsiri", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10/2, (2006), 150.

ve sırlarından bahsetmektedir. Ayrıca eserin girişinde Sultan Abdülhamit'i övmesi dikkat çekmektedir.

9. Teshîlü's-sarf, Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1901: Eser, Arapça sarf dilbilgisi alanında özet bilgilerin derlendiği ders kitabı niteliğindedir. Türkçe olup Vidan Fâik Bey'in Koca Mustafa Paşa Askeri Rüştiyesindeki görevi esnasında ders kitabı olarak planlanıp kaleme alınmıştır.

10. Islahat Nizamnâmesi- Medrese Hatıraları, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, nr. 239, İstanbul 1909: Müellifin medreselerin modern dönemde içinde bulunduğu durumu ve bu konudaki yapılabilecek reformları kaleme aldığı bir eserdir. Eser, 10 Ekim 1914'te ilân edilen Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nin teşekkülünde dikkate alınmıştır.

11. el-Mevâizü'l-hisân, , Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1912: Vildan Fâik Bey'in padişahın huzurunda yapılan huzur derslerindeki takrirlerini içermektedir.

12. Tebyînü'l-edevât fimâ verede fi'l-Kur'ân mine'l-kelimât, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdaî Efendi Bölümü, n. 123, İstanbul, 1917: Kur'an'daki edatların önemine dair müellifin kaleme aldığı bir eserdir.

13. Kasîde-i Münferice Şerhi, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, n. 107, İstanbul 1924: Vildan Fâik Bey'in et-Tevzerî tarafından kaleme alınan Kasîdetü'l-münferice adlı eserin özensiz bir şekilde basılmasından kaynaklanan hatalar üzerine kaleme alınmış ve söz konusu eser üzerine eleştirel deneme niteliği taşıyan bir çalışmasıdır.

14. Şerh-i Kasîde-i Hemziyye, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, n. 106, İstanbul 1924: Bûsîrî'nin kaleme aldığı el-Kasîdetü'l-hemziyye fi medhin-nebeviyye adlı kasidenin eksik bir şerhidir. Müellif'in vefatı dolayısıyla tamamlanamamıştır.

15. Tavzîhu'l-mübhemât fimâ verede fi'l-Kur'an mine'l-kelimât, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdaî Efendi Bölümü, n. 125, İstanbul ty: Vildan Fâik Bey'in tefsir ilmîyle ilgili

olarak Müphemâtu'l-Kur'an konusunda Arapça kaleme aldığı bir diğer yazma eseridir. Eserin önemli bir kısmı, Suyûtî'nin el-İtkan'ından özetlenmiştir.

16. Teshîlü'n-nahv, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, ty., n.1631: Askeri Rüşdiye Mekteplerinin Arapça derslerinde okutulmak üzere kaleme alınmış olup Mustafa Sula tarafından neşredilmiştir.⁴⁵

17. Nahl Sûresinin 90. Âyetinin Tefsiri, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, n. 122, İstanbul, ty: Müellifin Medresetü'l-Vâizin'deki görevi esnasında öğrencileri için Türkçe olarak kaleme alınmış bir eseridir. Temel olarak İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân adlı tefsirinden faydalanılarak yazılmıştır.⁴⁶

2. SİYASİ VE SOSYAL YÖNÜ

Vildan Fâik Bey'i yukarıda aktarılmaya çalışılan bilgilerden anlaşılacağı gibi Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış bir İstanbul müderrisi olarak tanımlayabiliriz. Ancak onun ilmî vazifelerinin yanı sıra sosyal ve siyasal yönünün bulunduğunu da ifade etmeliyiz. Yaşadığı çağ, modern Osmanlı döneminde siyasal olayların sadece medrese hayatı ve ilmiye sınıfında değil, bilakis toplumun bütün katmanlarında önemli rol oynadığı bir dönemdir. Devletin yaklaşık son yüz yılını kapsayan dönemde, büyük olaylar yaşanmıştır. Tanzimat Devri, Kırım Harbi, 93 Harbi, Balkanlar, Trablusgarp, ve yakın coğrafyadaki yapılan savaşlarda kaybedilen topraklarda yaşayan Türk nüfusunun başta İstanbul olmak üzere Anadolu'ya yığılması, meşrutiyet dönemi vakaları, Birinci Dünya Harbi ve daha nice olaylar bunlardan sadece birkaçıdır. Ayrıca Müslüman halkın kaybedilen topraklardaki feci akıbeti de asra damgasını vuran hadiselerdir.⁴⁷

Tanzimat'la birlikte, devletin bütün katmanlarında önemli değişiklikler vuku bulmuş ve bu değişiklikler zamanla farklı yapılara bürünmüştü. Kalkınma maksadıyla yapılan

---

⁴⁵ Sula, Murat, "Debreli Vildan Faik ve Teshilu'n-Nahv'i", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29, .123-174. 123-174.

⁴⁶ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Özel, "Nahl Sûresinin 90. Ayetinin Tefsiri", 139-151.

⁴⁷ İmparatorluğun son yüzyıllarında yaşadığı sıkıntılar hakkında daha geniş malumat için bkz: Yılmaz Öztuna, Osmanlıya Veda, (İstanbul: Yakın Plan Yay., 2013); İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, (İstanbul: Timaş Yay., 2016); Öztürk, Osmanlı Tefsir Mirası, 107-113.

reformlar, devletin her alanında eğitim, kültür, siyaset ve felsefede gelenekle moderniteyi karşı karşıya getirmekteydi. Dolayısıyla geçmişten tevarüs edilen medrese geleneğinin çağın gerekliliklerine göre güncellenmesi, ilmiye teşkilatını ilgilendiren en önemli mesele olarak duruyordu. Ayrıca laik bir eğitimin örgütlediği bürokratik yapı karşısında ilmiye sınıfının gücü, Tanzimat'tan beri azalmaya başlamıştı.

Bu konuda en önemli adım, meşrutiyet döneminde Şeyhülislam Musa Kazım ve Hayri Efendi zamanında atılmış ve yeni medreseler kurulmuştur.⁴⁸ Vildan Fâik Bey de, bu kurulan yeni medreselerde de görev almış, idarecilik vazifesi yürütmüştür. Bu görevleri içerisinde özellikle Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi ve Medresetü'l-Mutehassisîn'deki müderrisliği, Valide Sultan Dershanesi müdürlüğü, ve Dâru'l-Hikmeti'l-İslamiyye Kısm-ı Âli Tefsir-i Şerif muallimliği sadece tefsir ilmî ile ilgili vazifeleridir. Vildan Fâik Bey'in yukarıda anlatıldığı gibi devletin yaşadığı siyasi buhranlardan dolayı, diplomatik görevlerinin de bulunduğunu görüyoruz. Mesela Müdafâ-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılarak irşat heyeti kapsamında vaaz ve konferanslar vermiştir. Yine bu cemiyetin çalışmaları kapsamında Üsküdar Doğancılar'da Nasûhî dergâhında vaazlar vermiştir.⁴⁹

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte meşrutiyet idaresini halka anlatmak amacıyla Arnavutluk İttihat Kulübünün kararı ve Hükümet'in tensibi ile doğduğu topraklar olan Arnavutluk bölgesine, Manastır, İşkodra ve Selanik vilayetlerine gönderilen Heyet-i Nasihâ'nın başkanı seçilmiş ve burada iki ay vazife yapmıştır. Bu vazifeye İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyeleri'nin kabinede etkili olduğu bir dönemde getirilmiş olması, kendisinin Sultan Abdülhamit muhalifi ve meşrutiyet idaresi taraftarı müderrislerden olduğunu düşündürmektedir. Fakat zamanın tarihi şartları dikkate alındığında, ilmiye teşkilatı mensuplarının birçoğunun meşrutiyet taraftarı olarak organize edilmeye çalışıldığı gerçeğini atlamamak gerekir.⁵⁰

---

⁴⁸ Şeyhülislam Hayri Efendi'nin Sadârete sunduğu Islâh-ı Medâris Nizannâmesiyle birlikte medreselerin yeniden düzenlenmesi kapsamında İstanbul'daki tüm medreseler, Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medreseleri haline getirilmiştir. Meşrutiyet sonrası medresede yapılan reformlar hakkında daha geniş malumat için bkz: İpşirli, "Medrese", XVIII/ 332.

⁴⁹ Güldöşüren, "Vildan Faik Efendi", XLIII/ 109.

⁵⁰ İnalçık, Halil, Kısa Türkiye Tarihi, 116.

Bazı kaynaklarda Vildan Fâik Bey'in bu yurt dışı görevini, hükümete yakın olmakla birlikte, aynı zamanda kendisinin Arnavutluk milliyetçiliği ile ilişkilendirenler de vardır.⁵¹ Fakat yaklaşık on yıl sonra, Arnavutluk'un bağımsızlığını kazandığı tarihi süreçte, müellifin herhangi bir teşebbüste bulunduğu dair elimizde hiçbir belge ya da kanıtın olmadığını da hatırlatmak durumundayız. Böyle bir heyete ihtiyaç duyulmasının ise, bölge halkının meşrutiyet idaresiyle anlaşamamalarından kaynaklandığını düşünüyoruz. Bu yüzden de Arnavut doğumlu olan Debreli'nin, heyet başkanı olarak bölgede görevlendirilmesini, zamanın hükümeti tarafından atılan politik bir adım olarak değerlendiriyoruz. Ayrıca Vildan Fâik Bey'in Üsküdar'da kurulan Liva Merkezi Meclis İdaresine seçilmesi ve burada fahri üyelik yapması da zikredilmeye değer siyasal faaliyetleri arasındadır.⁵²

Osmanlı müderrislerinin hayatı incelendiğinde, ekseriyetinin aynı zamanda sûfî bir yönünün olduğunu da müşahede etmekteyiz. İlmi, siyasi ve sosyal anlamda kendisi hakkında birçok bilgiye ulaşmamıza rağmen, maalesef Vildan Fâik Bey'in bir Osmanlı mütefekkeri-müfessiri olarak tasavvufî yönünün olup olmadığı konusunda detaylı ve kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bu konu hakkında tahmin yürütmemize yardımcı olacak tek bilgi, kendisinin Celvetî tarikatının kurucusu olan Aziz Mahmut Hüdai'nin bir eseri üzerine şerh yazmış olmasıdır.⁵³ Bu durum, herhangi bir yerden gelen bir talep üzerine böyle bir çalışmanın yapılmış olabileceği yorumuna elverişli olmakla beraber, kendisinin Celvetiliğe intisap ettiğinin de kanıtı olabilir. Yine yukarıda bahsedilen Nasûhî Dergâhındaki görevi de bu düşüncemizi teyit eder niteliktedir. Zira bu dergâhta görev alanların tasavvuf ehli kişiler olduğu bilinmektedir.⁵⁴

---

⁵¹ Sönmez, Banu İşlet, II. Meşrutiyette Arnavutluk Muhalefeti, (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2007), 98.

⁵² Güldöşüren, "Vildan Faik Efendi, XLIII/ 109.

⁵³ Debreli Vildan Faik, Tercüme ve İzahlı Ahvâlü'n-Nebî, (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü nr:628, 1921). Söz konusu eser, Aziz Mahmut Hüdai'nin yaratılış, varlık, velâdet, mucize, Muhammedî hakikat, miraç hadisesi gibi konuları kapsayan Arapça risalesinin Hüdai'nin haleflerinden Hüdai Âsitânesi postnişini Mehmet Gülşen Efendi tarafından yapılan Osmanlı Türkçesi tercümesinin şerhidir.

⁵⁴ Ali Fuat Öreñç, "Mutasarrıf ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), XXXI/ 378; Güldöşüren, Arzu, "Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Âlim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi", 136.

Görüldüğü gibi Vildan Fâik Bey, Osmanlı Devleti'nin modern dönemde yaşamış, devletin klasik eğitim sisteminin vazgeçilmezi olan medrese geleneğinde önemli görevler almakla birlikte sosyal ve siyasal vazifeler de yürütmüş olan çok yönlü bir müfessir ve müderristir. Elbette bu vazifeler, kendisinin politik bir çizgiye yönelmesine sebep olmuştur. Nitekim hem ilmiye teşkilatı ve medrese sınıfı adına yapılan yeniliklerde kendisine tevdi edilen vazifelere hem de sosyal faaliyet ve çalışmalarına bakıldığında, Sultan Abdülhamit sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümet içerisinde baskın bir güç olarak görüldüğü dönemlerde kendisine önemli görevler verilmiştir. Tüm bunlar, son Osmanlı yönetimi olarak bilinen Meşrutiyet idaresi tarafından tercih edilen bir mütefekkir olduğu gerçeğini ispatlamaktadır. Fakat buradan kendisiyle ilgili olarak ittihatçı şeklinde bir isimlendirme gayreti içerisinde olmadığımızı da belirtmek isteriz. Zira Sultan Abdülhamid'le ilişkilerini gösteren karineler de bulunmaktadır. Özellikle padişah huzurunda yapılan huzur derslerindeki muhataplık derecesine Sultan Abdülhamid döneminde atanması ve bir eserinin girişinde sultandan övgüyle bahsetmesi bu karinelerden bazılarıdır.

Vildan Fâik Bey, her ne kadar yukarıda kısaca değindiğimiz zamanın karmaşasından uzak kalmaya gayret etmişse de, bazı görüş ve düşüncelerinden dolayı ilmiye teşkilatı yöneticileri tarafından baskı ve hakaretlere maruz kalmış, görevlerinden azledilmiştir. Bu bağlamda, Medrese reformu kapsamında açılan Medresetü'l- Mütehassisîn'deki tefsir müderrisliği görevinden alındıktan sonra, Evkâf Nezâretinin emriyle yine tefsir hocası olarak vazifelendirildiği Medresetü'l -Vaizîn'deki görevine de son verilmiştir. Daha sonra değerine yukarıda değinildiği üzere bir ilmiye teşkilatı üyesi için neredeyse en büyük övünç kaynağı olan ve padişahın huzurunda icra edilen huzur derslerindeki yaklaşık on yıllık birikim ve tecrübesi hiçe sayılarak mukarrirlik rütbesi dörtten yediye çekilmiştir. Bu durum, tenzîl-i rütbe anlamına geldiği için kendisinde üzüntü yaratmıştır. Vildan Fâik Bey, tüm bu yaşananların faili olarak zamanın şeyhülislamı Musa Kazım Efendi'yi sorumlu tutmakta ve onu masonlukla suçlamaktadır.⁵⁵

---

⁵⁵ Debreli Vildan Faik, el-Multe~~ka~~ fi Usûli't-Tefsîr, 72.

Zamanın şeyhülislamı ile bu olaylar başına gelecek derecede bir ihtilaf içinde olmasının sebebini kesin olarak bilemesek de bu durumun kendisini önemli görevlere atayan sabık şeyhülislam, Hayri Efendi ile halefi Musa Kazım Efendi arasındaki çatışmadan kaynaklanabileceğini, müellifin kendi ifadelerinden tahmin etmekteyiz.⁵⁶ Yani Vildan Fâik Bey, bir nevi Hayri Efendi'nin yerine gelen ve onun kadrosunu pasifleştirmeye veya etkisiz hale getirmeye niyetli olan Musa Kazım Efendi'nin hedefi olmuştur diyebiliriz. Vildan Fâik Bey, şahsına yönelik bu girişimlerden o kadar yıpranmış olmalı ki, medresede tefsire usulü dersinde okutmak üzere kaleme aldığı ve mezkur sebeplerden dolayı tamamlayamadan yarım bıraktığı el-Multekaṭ adlı eserinin son sayfasında sert bir üslupla bu konuyu dile getirmektedir. Makalemizi müellifin bu sitemkâr ifadelerinin tarafımızca kısaltılmış ve sadeleştirilmiş halini aktararak bitirmek istiyoruz:

“Bu risaleyi, daha önceki şeyhülislam Hayri Efendinin beni vazifelendirdiği Medresetü'l-Mütehassısîn'de okutmak için hazırlamıştım. Kendisi İslam ümmeti için hayırlı ve faydalı bir insan olmasına rağmen, bazıları onun kıymetini bilemediler ve onu ittihatçı olmakla suçladılar. Ancak o, asla ittihatçı değildi. Hatta ittihatçıların kendisini mâkam-ı meşihattan azletmeleri bu durumun en hakiki kanıtıdır. Onun yerine bu makama bir farmason olan Musa Kazım adlı birini getirdiler. O da bu din aleyhine yapacağı ne varsa yapmıştır. Benim Medresetü'l-Mütehassısîn'de müderris olduğumu öğrenir öğrenmez beni bu görevden attırıştır. Daha sonra, Evkaf Bakanlığı'nın emri üzerine Medresetü'l-Vâizîn'de tefsir hocalığı ile görevlendirildim ve orada bir müddet vazife yaptım. Bu malum farmason (Musa Kazım) bunu işitince Evkaf Nâzırı ile görüşüp benim buradaki vazifeme de son verilmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu hakaretlerle de yetinmeyip Halifenin huzurunda yapılan Huzur Derslerindeki on yıllık dördüncü derecedeki mukarrirliğimi yedinci dereceye düşürmüştür. Ve tüm bu aşağılamalar, beni ümitsizliğe düşürdüğünden dolayı bu eseri, tamamlayamadan bıraktım. Kendimi ve o zatı Kadir ve Muntakîm olan Allah'a havale ediyorum.”⁵⁷

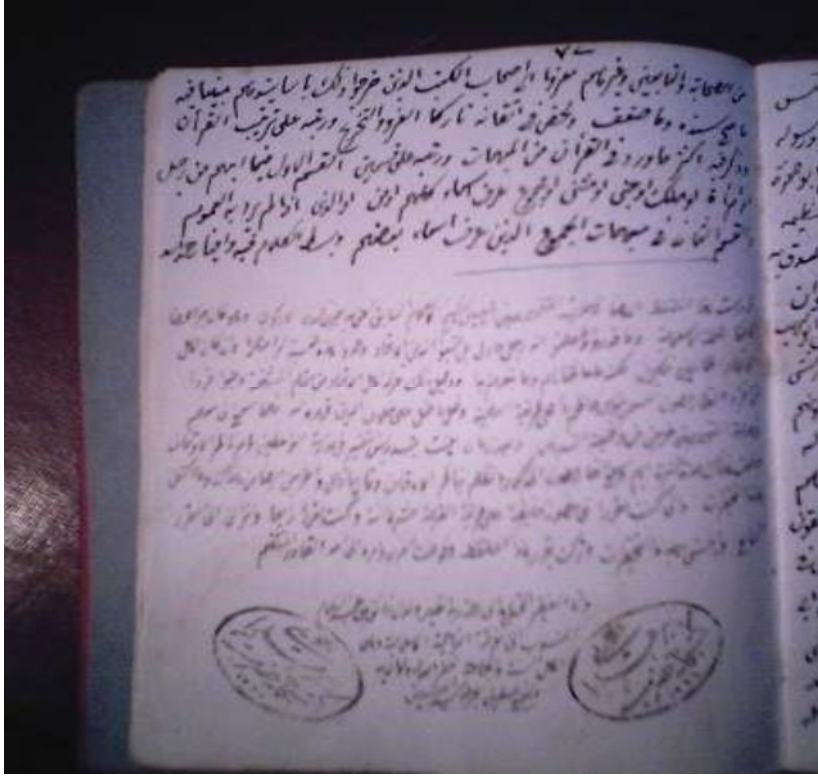
⁵⁶ Debrelî, “el-Multekaṭ”, 72.

⁵⁷ Debrelî, “el-Multekaṭ”, 72.

SONUÇ

Araştırmamızda yıkılmaya yüz tutmuş 600 yıllık bir devletin son dönemlerinde önemli görevler üstlenmiş Vildan Fâik Bey'i ilmî ve içtimâî yönüyle incelemeye çalıştık. Müellifin Osmanlı ilmiye teşkilatındaki görevleri, ilmî şahsiyetine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bununla birlikte müellifin medrese bünyesinde yerine getirdiği vazifeleri Osmanlı modern dönem eğitim anlayışı açısından inceledik. Dolayısıyla medeniyet tarihinde kalıcı bir iz bırakan Osmanlı imparatorluğunun ilmiye teşkilatı da müellif özelinde değerlendirilmiştir. Ayrıca müellifin siyasi ve sosyal yönü de ele alınmıştır. Bu noktada Osmanlı modern dönemindeki siyasi çalkantılardan ve bürokratik değişimlerden etkilenmesi dikkat çeken bir husustur. Özellikle değişen şeyhülislamlık makamı tarafından nepotizm duygusuyla Vildan Fâik Bey'in görevlerine menfi yönde müdahalede bulunulması günümüz bilim dünyası için bile ibret niteliği taşımaktadır.

Bir devletin köklü geçmişini muhafaza etmek suretiyle modern dünyanın şartlarına ayak uydurmaya gayret ettiği bir dönemde mahalli ve politik hedefler uğruna ilmiye sınıfına mensup bir âlimi bir yöneticinin insafına bırakması, açık bir ihmalin göstergesidir. İslam medeniyeti tarihi incelendiğinde, maalesef buna benzer olaylara rastlamak da mümkündür. Ülûm-i İslamiyye'nin bin küsur yıllık tarihi sürecinde siyasi otoritenin aktif desteğini alanların dışında kalan mütefekkirlerin maruz kaldığı sıkıntı ve zulümler, ilimde dirsek çürütenlerin hürriyeti ve saygınlığı adına her asırdaki Müslüman dünyaya örnek oluşturabilmelidir. Günümüz modern dünyasında da örneklerine sık sık rastlanabileceği gibi, bilimle dışarıdan ilişkili olan siyasi otorite, ilim insanlarına bir yön verme gayreti içerisinde bulunabilmektedir. Bu ve benzeri vahim durumlar, medeniyet tarihimizde menfi olarak hatırlandığı gibi ilim, felsefe, sanat ve kültürün özlenen saygınlığa kavuşması ideali ile paralellik arz etmeyen bir durumdur. Bu anlamda bir medeniyetin gelecek adına başarılı bir şeyler yapabilme isteği söz konusu ise, ilmin ve bilim insanının hürriyetine gerekli saygının duyulmasının o toplum için elzem olduğu gerçeğini bir kez daha vurgulamak isteriz.

Resim 1: Vildan Fâik Bey'in Medresetü'l-Mütehassîsîn'de Tefsir Usulü derslerinde okutmak amacıyla kaleme aldığı el-Multeķaķ'ın son sayfası.

KAYNAKÇA

Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Ulaması*, 5 Cilt, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1981.

Altınay, Ahmet Refik, *İlmiyye Salnâmesi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1916.

Batman, Mustafa Murat, *Osmanlı Modern Dönem Tefsir Usûlü Örneği: Debrelî Vildan Fâik Bey (1853-1925) Ve El-Multeķaķ Fî Usûli't-Tefsîr Adlı Eseri*, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Cündioğlu, Dücane, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi*, İstanbul: Kapı Yay., 2012.

Debrelî, Vildan Fâik, *el-Multeķaķ fî usûli't-Tefsîr*, İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi, 126.

Debreli, Vildan Fâik, *Tercüme ve İzahlı Ahvâlü'n-Nebî*, İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, 628.

Debreli, Vildan Fâik, *el-Mevâzînu'l-Hisân*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1911.

Güldöşüren, Arzu, "Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Âlim Portresi: Debreli Vildan Fâik Efendi", *MÜİFD*, 48, (Haziran 2015).

Güldöşüren, Arzu, "Bilinmeyen Bir Medrese Islahatı Metni ve Değerlendirilmesi", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 16/31, (2011/2).

Güldöşüren, Arzu, "Vildan Fâik Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIII/108-110, Ankara: TDV Yayınları, 2013.

İkdam Gazetesi, , 10146, (Temmuz 1925).

İnalcık, Halil, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş Yay., 2012.

İnalcık, Halil, *Tanzimat - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2011.

İpşirli, Mehmet, "Medrese" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVIII/ 328-330, İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

İpşirli, Mehmet, "Huzur Dersleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVIII/ 441-444, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

İşlet, Sönmez Banu, *II. Meşrutiyette Arnavutluk Muhalefeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2007.

İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, 2 Cilt, İstanbul: İz Yay., 1997.

Koç, Mehmet Akif (ed.), *Tefsir El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay., 2014.

Mardin, Ebul'ulâ, *Huzur Dersleri*, 4 Cilt, İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yay.,1951.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş Yay.,1983.

Ölmez, Adem, "II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme", *Vakıflar Dergisi*, 41, (2014), 127-140.

Örenç, Ali Fuat, "Mutasarrıf ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI/ 378-380, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özel, Mustafa- Debreli Vildan Fâik "Nahl/16 Sûresinin 90. Ayetinin Tefsiri", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2, (Aralık 2006), 135-147.

Özel, Mustafa, "Debreli Vildan Fâik ve el-Multekaţ fî Usûli't- Tefsir", *İslâmiyât* 2/4, (Ekim 1999), 223-226.

Öztuna, Yılmaz, *Osmanlıya Veda*, İstanbul: Yakın Plan Yay., 2013.

Öztürk, Cemil, "Osmanlılılar-Eğitim Kurumları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII/ 565-568, Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Öztürk, Mustafa, *Osmanlı Tefsir Mirası*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2015.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 Cilt, İstanbul: MEB, 1971.

Sapanca, Cüneyt, *Osmanlılarda Tefsir Usulü Çalışmaları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Sula, Murat, "Debreli Vildan Fâik ve Teshilu'n-Nahv'i", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 123-174.

Uşaklıgil, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1941.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1973.

Yürük, Ali Yücel, "Vildan Fâik Efendi", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, 383-385, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

Zerdeci, Hümayra, *Osmanlı Ulemâ Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, Ankara: TDV Yay., 2008.

